

Володимир Гриневич

**ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ
У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УМІНЬ АНАЛІЗУВАТИ
ОБРАЗИ-ПЕРСОНАЖІ ІСТОРИЧНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ**

Статтю присвячено питанню особливостей формування у майбутніх учителів-словесників умінь аналізувати образи-персонажі літературних творів історичної тематики. Акцентується увага на сучасних підходах до вивчення літературних творів історичної тематики, ролі самостійних творчих завдань та робіт під час формування умінь аналізу історичних художніх образів-персонажів у навчальному процесі ВНПЗ.

Ключові слова: *формування умінь аналізувати, професійна підготовка, історичний художній образ-персонаж, історичний роман, принцип історизму, історична епоха, самостійна робота.*

З поглибленням професійної підготовки педагогічних кадрів у сучасних умовах розвитку нашого суспільства, модернізацією всієї системи освіти України, визначеною «Національною доктриною розвитку освіти», пов'язана робота, спрямована на вдосконалення навчального процесу, пошук методів навчання, орієнтованих на формування творчої особистості майбутнього вчителя, його умінь та навичок самостійно здобувати знання для свого особистого професійного, інтелектуального й культурного зростання, на оволодіння творчістю відповідної фахової діяльності в умовах упровадження інноваційних освітніх технологій.

Одне з провідних місць у системі професійної підготовки вчителя української мови і літератури займають художні полотна українських письменників історичної тематики, в яких закладено значні наукові та виховні можливості. Практика показує, що більшість учителів української літератури недостатньо володіє методикою вивчення змісту й аналізу образів-персонажів історичного твору. Це виявляється у неповному врахуванні загальних педагогічних принципів і методів, специфічних підходів до аналізу історичних прозових творів та їх образів. Зокрема, вчителі-словесники не завжди розуміють своєрідність роботи над історичним образом-персонажем, недостатньо обізнані з результатами наявних, хай і нечисленних, наукових досліджень з відповідної проблематики, історичною епохою, в умовах якої жив і діяв літературний персонаж, творчою лабораторією письменника.

Ми вважаємо, що методична підготовка майбутнього вчителя-словесника до роботи над змістом і образами-персонажами літературних творів історичної тематики в умовах школи повинна бути більш глибокою під час здобуття ним фахової освіти у вищому навчальному закладі. Під

час вивчення курсів української літератури та методики її викладання на першому місці має стояти не тільки екстенсивне, кількісне накопичення літературних знань майбутніми педагогами, а й завдання, спрямовані на аналіз педагогіки предмета, на формування особистості, розвиток у майбутнього вчителя вміння працювати з художньою думкою, залучити до співтворчості не тільки з учнем, а й із письменником, розширення самостійних можливостей студента як у сфері збагачення літературних знань, так і в розвитку здібностей їх осмислювати, вмінь правильно, критично орієнтуватися в масиві художнього матеріалу, визначати його соціально-етичну та морально-естетичну спрямованість. Це дасть змогу реально оцінювати твір і його образи-персонажі з погляду актуальних проблем сучасності та використовувати їх у процесі формування високої духовності, національної свідомості та самосвідомості нашої молоді.

Різні методичні аспекти викладання літератури в школі з досліджуваної проблеми розглядали М. О. Бандура, Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко, О. Ю. Богданова, М. І. Кудряшов, О. Р. Мазуркевич, В. Я. Неділько, Є. А. Пасічник та інші. Творчі пошуки Н. Й. Волошиної, Н. Д. Молдавської, Б. І. Степанишина, Н. М. Сафонові, З. О. Шевченко, Л. А. Симакової та інших науковців дають змогу збагнути роль образних засобів, асоціацій, втілених в образи узагальнень, рис характеру образів-персонажів, своєрідного соціуму, в якому вони живуть і діють.

Більшість методичних досліджень з проблеми аналізу образу-персонажа має безпосередній зв'язок із загальноосвітньою школою, роботою вчителя. Так, Є. А. Пасічник відзначав, що вчителі під час аналізу творів різних літературних жанрів часто практикують одноманітні форми та методичні прийоми, одну і ту саму схему аналізу образу-персонажа: змалювання письменником зовнішності персонажа; зображення його вчинків, відтворення його думок і почуттів; демонстрація його ставлення до інших персонажів; розкриття характеру за допомогою різних прийомів (пейзажі, описи речей, мовна характеристика тощо); ставлення автора до свого героя; типовість образу, його пізнавальне і виховне значення. Методист наголошував на тому, що не слід під час вивчення образів-персонажів дотримуватися лише цієї схеми, щоб не перетворювати її на шаблон, який обмежує можливості вчителя та учнів [5].

Розв'язання означеної проблеми забезпечить не тільки якісне накопичення майбутніми філологами знань про життя і діяльність історичних постатей, через які, власне, письменник розкриває зміст твору, а й сприятиме розумінню ними конкретного художнього образу-персонажа, його національної свідомості та самосвідомості, світоглядних національних позицій, дозволить реалізувати виховні потенції образів-персонажів, а також забезпечить формування професійних навичок вироблення відповідних якостей у школярів загальноосвітньої школи за умови педагогічної та методичної компетентності, ерудиції і професіоналізму, національної визначеності, живого літературного слова педагога.

Невирішеність порушеної проблеми в навчальних програмах вищих педагогічних закладів, методичних посібниках, літературознавчих, психолого-педагогічних та методичних доробках вітчизняних учених, недостатня методична підготовка вчителів до аналізу образів-персонажів літературних творів з історичної тематики, зумовлюють актуальність пропонованої статті.

Суттєвого поліпшення літературної освіти майбутніх учителів можна досягти передусім шляхом її інтенсифікації, удосконалення змісту, глибшого підходу до розкриття ідейно-пізнавальної суті літературного твору і, особливо, аналізу його образів-персонажів, що сприятиме підвищенню світоглядного, наукового та методичного рівня майбутнього вчителя-словесника.

У сучасній методичній літературі загалом рекомендується розглядати образи-персонажі в двох напрямках:

1. Аналіз основних якостей образу-персонажа через його дії, стосунки з оточенням.
2. Виявлення суперечностей у характері, розкриття самого характеру образу-персонажа, діалектики його розвитку.

На нашу думку, шляхи, методи і прийоми вивчення змісту твору, аналізу його образів-персонажів зумовлюються жанровою специфікою. Аналіз змісту та образів-персонажів історичних прозових творів вимагає від учителя-словесника усвідомлення творчої історії твору, розуміння історичних подій, зображених письменником, знання особливостей створення письменником історичного образу, вміння розкрити суть цього образу та його роль у розв'язанні навчально-виховних завдань сучасної національної школи в умовах її реформування. Тут потрібен не тільки історичний коментар, який висвітлює значення твору і його образів-персонажів для епохи їх створення, а й оцінка з погляду сучасності.

Майбутній учитель-словесник повинен розуміти сутність принципу історизму, вміти реалізовувати його на практиці. Цей принцип не передбачає позаісторичних тлумачень літературних творів та їх образів-персонажів, а вимагає від педагога розкриття їх об'єктивно-історичного смислу як необхідної умови вдумливого аналізу, показу того «історичного ґрунту», на якому вони «вирощені» і створені письменником. Уміння аналізувати образи-персонажі творів історичної прози повинні бути тісно пов'язані з вміннями широко відтворювати історичну епоху.

У ході вивчення студентами курсу української літератури та методики її викладання ми орієнтуємося не тільки на інформацію, яка в готовому вигляді подається студентам. З метою розширення навчально-виховних завдань, формування літературних умінь, розвитку творчих здібностей, мислення, морально-естетичних пошуків майбутнього вчителя включаємо в заняття з літературознавчих предметів повідомлення, реферати, описи, характеристики, огляди, аналізи різноманітних літературних джерел, пов'язаних з конкретною темою. Ці види самостійної роботи студентів поєднуємо з попереднім відбором явищ, подій, фактів,

найхарактерніших для історичного періоду, відображеного в літературному творі історичної тематики.

Це може бути історико-літературна інформація про письменника, його світоглядну позицію, ставлення автора до свого твору і образів-персонажів, про принципи зображення письменником історичної дійсності (романтизм, символізм, реалізм тощо); про оцінку твору читачами, літературними критиками; про конкретні факти та історичні постаті, які стали джерелами сюжету історичного твору; про творчу майстерню письменника щодо створення історичного образу-персонажа; про достовірність і правдивість зображення письменником історичних фактів у порівнянні з науковою історіографією тощо.

Широкий спектр поінформованості майбутнього вчителя, його різнобічні знання про історичний твір та образи, творчу лабораторію письменника – це важлива передумова формування вмінь аналізувати і сам літературний твір історичної тематики, і його образи-персонажі. Важливо ввести майбутнього вчителя української літератури і до скарбниці української духовності, сприяти засвоєнню ним особливостей нашого менталітету та етнопсихології. Він повинен уміти цілеспрямовано добирати і накопичувати художній та історичний матеріал, необхідний для аналізу і самого твору, і його образів-персонажів. Це запобігатиме пасивному характеру освіти у вищій школі, сприятиме саморозвитку майбутнього літератора, активному опануванню ним соціально-культурного досвіду нації і людства.

Уміння аналізувати образи-персонажі літературних творів історичної тематики – це не тільки суто методична проблема. Оволодіння цими уміннями – це і процес збагачення студентської молоді історичними знаннями відповідно до теми, яка висвітлюється письменником, і формування справді наукового світогляду, компетентності, ерудиції, професіоналізму, національної свідомості та самосвідомості. Майбутній словесник повинен володіти історичним літературним матеріалом, уміти накопичувати його ще під час навчання у виші для подальшої плідної роботи в школі. Так, зокрема, вивчення роману М. П. Старицького «Разбойник Кармелюк» у курсі «Історія української літератури» ВНЗ ми пов'язуємо із розробкою відповідних завдань для студентів щодо накопичення фактів стосовно цієї теми, не відображених письменником у творі. Це дає змогу краще зрозуміти історію написання твору, проникнути в творчу лабораторію письменника, краще усвідомити історичну епоху та уявити постать головного героя. Студентам пропонуємо проблемно-творчі завдання, виконання яких вимагає знання тексту, відповідної культури, умінь здійснювати пошук, накопичувати, систематизувати та аналізувати матеріал. Творчі завдання можуть бути такого змісту:

- Зображення визвольного руху під проводом У.Кармалюка в українській історіографії;
- Літературні, етнографічні та фольклорні джерела роману

- М. Старицького «Разбойник Кармелюк»;
- Історична проза М. Старицького та цензура;
- Історична інформація про Устима Кармалюка в художньому дослідженні М. Старицького;
- Постать Устима Кармалюка в українській історіографії;
- Устим Кармалюк у творчості українських письменників;
- Педагогічні та виховні аспекти образу Устима Кармалюка в сучасній історіографії, етнографії та краєзнавстві.

На наш погляд, у формуванні вмінь аналізувати образи-персонажі художніх творів історичної тематики важливу роль відіграють глибокі знання змісту самого твору і його образів-персонажів. Осмислення літературних фактів, розуміння внутрішньої суті образу-персонажа немислиме без змістового літературного фактажу.

Так, під час проведення аналізу історичного художнього образу-персонажа І. Мазепи за романом М. Старицького «Молодість Мазепи» для опрацювання питань плану передбачаємо домашні творчі роботи та пізнавальні завдання, які студенти виконують працюючи з текстом твору, а потім роблять повідомлення під час заняття. Творчі роботи та пізнавальні завдання можуть бути такого змісту:

- Тепло отчого дому. Материнська сповідь та любов до сина;
- Політична та життєва школа І. Мазепи;
- Любов І. Мазепи до рідної землі та природи;
- Діяльність І. Мазепи в ім'я волі та щастя свого народу;
- Мужність, воля, твердість духу;
- Народна мудрість в устах Мазепи;
- Мазепа в оцінці інших образів-персонажів роману.

Така робота може бути й іншого характеру, проте обов'язково має виконуватись на основі аналізу змісту художнього твору. Такий підхід до літературних творів історичної тематики допоможе студентам, майбутнім учителям української літератури, накопичити необхідний історико-літературний матеріал – своєрідну скарбницю їхнього професійного зростання, яка є важливою передумовою формування умінь аналізувати зміст самого твору і його образів-персонажів. Саме такий підхід допоможе відчувати їх багатогранність і невичерпність, досягнути ту загальнонародну глибину сутності творів про конкретних історичних осіб та історичне минуле, яка збагачує духовний світ майбутнього вчителя-словесника, сприяє становленню його професійної майстерності.

Зрозуміло, що такий аналіз історичного художнього образу-персонажа повинен проводитись одночасно із з'ясуванням обсягу ключових знань про образ-персонаж та визначенням комплексу вмінь його аналізу у відповідності до напрямків, структури та врахуванням історичного, загальнолюдського, національного та історико-функціонального аспектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Ю. І. Школа: Проблема ментальності та національної свідомості / Ю. І. Бондаренко, Є. А. Пасічник // Слово і час. – 1993. – № 6. – С. 70–77.
2. Бровко І. Б. Аналіз літературного твору : посібник для вчителя / І. Б. Бровко, М. Х. Коцюбинська, Г. К. Сидоренко. – К. : Радянська школа, 1959. – 68 с.
3. Бугайко Т. Ф. Майстерність вчителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Радянська школа, 1963. – 188 с.
4. Неділько В. Я. Застосування методу самостійної роботи в процесі вивчення літератури / В. Я. Неділько // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 8. – С. 39–50.
5. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : [посібник для студентів вищих закладів освіти] / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
6. Старицький М. Разбойник Кармелюк : [роман] / М. Старицький. – К. : Дніпро, 1988. – 686 с.
7. Старицький Н. П. Молодость Мазепы. Руина : [романи] / Н. П. Старицький. – К. : Центр духовної культури, 1997. – 984 с.
8. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі : [Методичний посібник для вчителів] / Б. І. Степанишин. – К. : Проза, 1995. – 255 с.